

IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK – ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

DRUŽBENA ODGOVORNOST NA TEMELJU ZADOSTNE IN POTREBNE CELOVITOSTI POSAMEZNIKOV TER NJIHOVEGA BLAGOSTANJA – MOŽEN ODGOVOR NA FINANČNO, GOSPODARSKO IN DRUŽBENO KRIZO IZ LETA 2008

Social Responsibility Based on Requisite Holism of Individuals and Their Prosperity: Possible answer to the Financial, Economic, and Social Crisis of 2008

1 Uvod

Krize 2008– niso povzročile organizacije, ampak njihovi vplivni člani, katerim so vplivni člani družbenih organov – države itd. – dovolili, da odgovornost ločijo od pravic. To nasprotuje modelu liberalnega gospodarjenja A. Smitha (Toth 2008). Morda so jo povzročili celo namenoma (Klein 2007, povzeto po Štefančič 2009), da bi lažje izpeljali neoliberalno privatizacijo – po rimskem pravu opredeljeno kot »pravico do uporabe in zlorabe« – prav vsega, vključno z nepreglednim prilaščanjem v korist drobne manjšine ljudi. Pozabili so, da je liberalni kapitalizem po teoriji A. Smitha nastal zoper zlorabo, ki so se ji ljudje uprli in s tem likvidirali fevdalizem (Goerner idr. 2008), in to, da so ljudje večplastna bitja. V sinergiji, ne le posamično so: (i) telesna/biološka, (ii) duševna, (iii) socialna/družbena, (iv) duhovna in (v) ekonomska bitja. Zato jih zaznamuje celostni vzorec relativno trajnih značilnosti, po katerih se posamezniki razlikujejo med seboj, obenem pa je vsakdo tudi specializiran strokovnjak z večjo ali manjšo sposobnostjo za ustvarjalno medstrokovno sodelovanje. Na taki podlagi so v zgodovini razvili:

- vrednote, s katerimi so dajali odgovore na vprašanje o smiselnosti delovanja,
- vednosti, s katerimi so dajali odgovore na vprašanje *kaj*, ter
- znanja, ki so nudila odgovore na vprašanje *kako*.

Pod vplivom razmer, ki so izpostavljale zgolj konkurenčnost, so postajali vedno bolj duhovno otopeli specialisti, saj niso uresničevali smisla svojega bivanja, da bi bili celovita ustvarjalna bitja in bi zato uživali subjektivno in objektivno blagostanje (Prosenak in Mulej 2008; Prosenak, Mulej in Snoj 2008 in tam omenjeni viri; Ženko 2007; Mulej in Prosenak 2007).

Posamezniki lahko uresničujejo subjektivno in objektivno blagostanje na temelju zadostne in potrebne celovitosti (ZIPC; o tem zakonu gl. Mulej in Kajzer 1998a, b; Mulej in drugi 2000; Mulej 2007a, b itd.). ZIPC se približujejo s prakso in z zavedanjem samega sebe kot:

- telesnega oz. biološkega bitja, ki to uresničuje z aktivnim izvajanjem tehnik za zagotavljanje telesnega ravnovesja (zdrava prehrana, ajurveda, masaža in aromaterapija, sproščanje, tehnike dihanja, fizična aktivnost, upoštevanje biološkega ritma, dopolnilne oblike zdravljenja in drugo);
- duševno bitje, ki plemeniti čustvovanje, zaznavanje, mišljenje in voljo s tehnikami umetnosti življenja (čustvena inteligenca, življenje v sedanjem trenutku, pozitivno mišljenje in drugo),

* mag. Simona Šarotar Žižek, višja predavateljica, Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Razlagova 14, 2000 Maribor, Slovenija. E-mail: simona.sarotar-zizek@uni-mb.si

** ddr. Matjaž Mulej, zaslužni profesor, Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Razlagova 14, 2000 Maribor, Slovenija. E-mail: mulej@epf.uni-mb.si

Simona Šarotar Žižek*
Matjaž Mulej**

Izvleček

UDK: 316.61/.62:005.33/.35

Aktualna kriza ni samo finančna in gospodarska, ampak predvsem družbena: temelji na prešibki in pre malo celoviti odgovornosti vplivnih. Temelj vsake družbe so posamezniki, ki so tudi bistveni del koncepta družbene odgovornosti. Ta je lahko možen način reševanja obstoječe krize in tudi preprečevanja nastanka podobnih kriz. Da bi bil koncept družbene odgovornosti pri tem učinkovit, ga je treba nadgraditi tako, da bo temeljil na: (i) povečevanju objektivnega blagostanja, (ii) preprečevanju negativnih in krepitevi pozitivnih vplivov na naravno in družbeno okolje, (iii) pozitivnem vplivu na porast celovitosti subjektivnih izhodišč ljudi in (iv) zadostni in potrebni celovitosti ljudi.

Ključne besede: kriza, družbena odgovornost, zadostna in potrebna celovitost

Abstract

UDC: 316.61/.62:005.33/.35

The current crisis is not only financial and economic in nature, but also a social crisis, stemming from a too poor and too un-holistic responsibility of those of influence. The basis of each society consists of individuals who also represent an essential part of the concept of social responsibility. This can be a possible way to solve the crisis and prevent the emergence of similar crises. For the concept of social responsibility (SR) to address this task effectively, SR should be upgraded in such a way to focus on (i) increasing objective welfare, (ii) preventing negative and strengthening positive influences on natural and social environment, including the positive influence on more holistic, subjective starting points of people, and (iii) enhancing the requisite wholeness of people's behaviour.

Key words: Crisis, social responsibility, requisite holism

JEL: G01, M14

- družbeno bitje, ki kakovostne povezave s soljudmi gradi s tehnikami strokovnega in delovnega razvoja in družbene integriranosti (vzgoja, izobraževanje, usposabljanje, pridobivanje delovnih izkušenj v okviru delovne kariere in drugo);
- duhovno bitje, ki hrepeni po samoaktualizaciji in po življenjskem smislu in jih uresničuje s pomočjo tehnik duhovnega razvoja (duhovna inteligenca, meditacija, mantr, joga, logoterapija, praktični budistični principi za vzpostavitev ravnovesja in drugo);
- ekonomsko bitje, ki ima občutek, da zadovoljuje svoje materialne potrebe kot oseba, družinski član, sodelavec in pripadnik neke širše skupnosti;
- ipd.

Družbeno odgovorno (DO) ravnanje na temelju ZIPC posameznikov postaja relevanten odgovor za krizo, ki se je pokazala leta 2008, saj z ZIPC in DO posamezniki prehajajo od zgolj lastnikov k primerno celovitim ustvarjalcem, kar je štel za potrebno že E. Fromm, pred njim pa tudi A. Smith; celoviti ustvarjalci uživajo subjektivno in objektivno blagostanje bolj kot drugi.

V prispevku bomo v drugem poglavju razpravljali o t. i. finančni krizi 2008–, nato bomo osvetlili pomen družbene odgovornosti (DO) in predstavili koncept DO z ZIPC za obvladovanje finančne krize. Prispevek bomo končali s sklepnimi mislimi.

2 Finančna kriza

Vsak dan znova dobiva globalna finančna kriza, kot krizo 2008– površno imenujejo v dnevnem tisku tudi strokovnjaki, nove potrditve in nove razsežnosti. S tem postaja najhujša kriza po veliki recesiji 1928–1933. Po Kovačevem mnenju (2008) postaja slika novega Bermudskega trikotnika svetovne krize vse jasnejša, kombinacija slabih novic vse bolj dramatična. Izhodiščna finančna kriza se je z ozkega področja slabih hipotekarnih posojil razširila na druge finančne trge in banke. Po njegovem mnenju je druga kateta recesija realnega gospodarstva v kapitalističnem centru, medtem ko tretjo nevarnost pomeni globalni inflacijski val, ki dobiva grozeče stagflacijske razsežnosti. Kovač (2008) trdi, da vse troje pomeni velik poraz dvajsetletne ideologije tržnega liberalizma in da so sedanjost krizo na vseh treh področjih zanetili pretirani »laissez-faire«, odsotnost pravne odgovornosti in kriza poslovne etike. Po njegovem mnenju je pred nami nov globalni institucionalni zaveslaj proti državnemu kapitalizmu in ekonomskemu intervencionizmu. Pravzaprav ne gre za liberalizem, ampak za neoliberalizem, ki je njegova negacija, kajti A. Smith ni niti predvidel niti dovolil ustanovitve delniške družbe, družbe z omejeno zavezo in sploh podjetja, ki je tako veliko, da nad njim ni mogoč lokalni nadzor (Dyck 2008; Goerner idr. 2008; Toth 2008; Mulej in Hrast 2008; Mulej 2008 in 2009; Mulej idr. 2009). Kleinova, kot citira Štefančič (2008), omenja kot viden uspeh neoliberalizma

dogodke z dne 11. 9. 1973.¹ Ker je bilo teorijo treba pripraviti prej, so to tudi storili, in to v skupini Bilderberg, najskrivnostnejši organizaciji, klubu, v katerem se gnetejo predsedniki držav in vlad, generali, mednarodni bankirji, poslovneži in drugi. Če se tako odločijo, lahko zamenjajo kateri koli režim na svetu. Nizozemski princ Bernard je bil prepričan, da bi se veliki gospodarski krizi, kot je bila v tridesetih letih prejšnjega stoletja, lahko izognili, če bi odgovorni in vplivni voditelji iz ozadja razumno usmerjali dogajanje. Princ je zato organiziral prvo srečanje podobno mislečih predstavnikov vseh najpomembnejših svetovnih gospodarskih, političnih, industrijskih in vojaških institucij. Na koncu prvega srečanja, ki je potekalo od 29. do 31. 5. 1954 v hotelu Bilderberg v nizozemskem Oosterbeeku, je nastalo skrivno združenje (Estulin 2008, 23–24). Po Estulinovem spoznanju (2008, 24) je namen srečanj skupine Bilderberg ustvarjanje evropsko-ameriške aristokracije s poslanstvom ter iskanje soglasja o vprašanjih politike, gospodarstva in strategije skupne globalne vladavine. Estulin (2008, 24) z vrsto primerov dokazuje, da je bilo temelj delovanja in podtalnega delovanja omenjene skupine zavezništvo v NATU, ki je predstavljalo kuliso za strategijo permanentne volje oz. politike jedrskega izseljevanja. Od leta 1954 Bilderbergi kot elita in bogastvo vseh zahodnih držav – finančniki, industrialci, bankirji, politiki, voditelji nadnacionalnih družb, predsedniki držav in vlad, finančni in zunanji ministri, najvišji predstavniki Mednarodnega denarnega sklada in Svetovne banke, predsedniki svetovnih medijskih korporacij in vojaški voditelji – uveljavljajo gospodarski nadzor nad svetovno trgovino (Estulin 2008, 27). Po Estulinovem mnenju (2008) so cilji globalne elite: nov svetovni red z eno vlado, eno valuto in eno vojsko in doseči, da so vojne, razpadanje držav, nastajanje novih, lakota, finančne krize le sredstva, ki vodijo k cilju: popolnemu globalnemu monopolu v rokah peščice posameznikov. – Neoliberalizem je to uresničil v največji možni meri.

Finančna kriza se odraža v padcu borznih indeksov od Azije do Wall Streeta, znižanju vrednosti dolarja v primerjavi z evrom, znižanju cen nepremičnin v ZDA in posledično v Evropi, propadu številnih velikih finančnih institucij, drastičnem zmanjševanju kreditne aktivnosti, intervenciji s finančnimi injekcijami centralnih bank, ki so spremenile svoje cilje v zvezi s spreminjanjem temeljne obrestne mere, v nevarnosti navalov na banke, znižanju pričakovane gospodarske rasti itn.²

¹ Takrat je Pinochetova vojaška hunta v povezavi s CIO, z Nixonovo administracijo in ameriškimi korporacijami, baziranimi v Čilu, izpeljala puč in zrušila demokratično izvoljenega predsednika Salvadorja Allendeja. Pinochet je razpustil parlament, uvedel diktaturo in angažiral »čikaške fante«, da so v času, ko so bili Čilenci še v postpučističnem šoku, na hitro izpeljali vse »reformne« velikega neoliberalistične scenarija.

² Povzeto po Prašnikar in Cirman 2008, 7 ter po članku, objavljenem v reviji Kapital in dostopnem na <http://www.revijakapital.com/kapital/poslovnefinance.php?idclanka=5038>

Mulej in soavtorji (2009, 1) ugotavljajo, da so med bistvenimi viri aktualne finančne, širše gospodarske in družbene krize sodobne človeške civilizacije, ki se je izrazila leta 2008, tudi specializacija in enostranskost brez dovolj interdisciplinarnega sodelovanja. Prašnikar in Cirmanova (2008, 11) kot bistvo finančne krize izpostavljata problem moralnega hazarda, informacijske asimetrije, zaradi česar obstaja potreba po ustrezni regulaciji v okviru globalne ekonomije.³ Poudariti je treba, da je globalni finančni trg v zadnjih treh desetletjih zaznamoval izjemna gospodarska rast.⁴ Farrell idr. (2008; povzeto po Prašnikar in Cirman 2008, 12) navajajo, da so globalna finančna sredstva v primerjavi s svetovnim bruto domačim proizvodom leta 1980 predstavljala 109 %, zadnji razpoložljivi podatek za leto 2006 pa kaže, da se kazalnik več kot potrojil in je znašal 346 %. Vrednost globalnih finančnih sredstev se je v tem obdobju povečala z 10.100 milijard na 48.300 milijard dolarjev. Deležni smo bili silovitega razvoja finančnih produktov, kot so s premoženjem zavarovane obveznice, hipotekarne obveznice, zadolžnice, ki temeljijo na obveznicah in celi vrsti izvedenih finančnih instrumentov. Spremenila se je tudi narava in sestava udeležencev na finančnih trgih, kjer se je povečala vloga zavarovalnic, pokojninskih skladov, pojavili pa so se tudi novi finančni posredniki, od vzajemnih skladov, skladov zasebnega lastniškega kapitala (*private equity*), *hedge* skladov ipd. (Hildebrand 2006; povzeto po Prašnikar in Cirman 2008, 12). Ne samo, da se je povečeval pomen fi-

nančnega trga, povečala se je tudi medsebojna prepletenost regionalnih finančnih trgov. S tem pa je naraščala nevarnost ekonomskih posledic, ki bi sledile finančni krizi. Kriza kaže, da je šlo za navidezne inovacije, neuspešne poskuse uvesti nekaj novega, kar bi koristilo uporabnikom in avtorjem/lastnikom.

Centralne banke so posredovale z zagotavljanjem likvidnosti finančnim institucijam in likvidnosti na trgu. Buiter (2008, 31–52) celo opozarja na nevarnost bankrotov centralnih bank, ki imajo za ukrepanje na voljo tudi nekatere nove prijeme, npr. večji obseg operacij na odprtem trgu in pri diskontnem oknu, nižje zahteve glede varščine in povečano število strank, ki imajo dostop do centralne banke. Centralne banke morajo pri reševanju sedanje finančne krize hkrati težiti k različnim ciljem, pri čemer je skrb za likvidnost, ki pa trči na inflacijska pričakovanja, ključnega pomena (Kovač 2008). Zategovanje denarne politike in višanje obrestnih mer zaradi inflacije se negativno odražata v gospodarski rasti. Kljub temu da so realne obrestne mere blizu ničle ali negativne, to ne zadošča za vzpon, ker se povpraševanje, zaupanje in likvidnost še slabšajo. Ker se zmanjšujejo investicije, podjetja zmanjšujejo proizvodnjo in zaposlenost, zato je recesija logična posledica finančne krize. Države lahko prispevajo k ublažitvi posledic predvsem z znižanjem davkov in s stroškovno razbremenitvijo podjetniškega sektorja, morda nazadnje tudi s povečano potrošnjo, kar kot možno rešitev nakazuje večjo vlogo države in njene anticiklične politike (Kovač 2008).

³ Ideje ekonomistov temeljijo na modelu popolne konkurence, ki ne vključuje vpliva zunanjih dejavnikov, kot so država in zunanje ovire. Model popolne konkurence pa temelji na predpostavki o popolni informiranosti kupecv in prodajalcev (Prašnikar in Cirman 2008, 9). Transakcijski stroški so stroški uporabe tržnega sistema in stroški zaradi nepopolne zavezanosti strank k izpopolnjevanju določil dogovora (Williamson 1976, 9; povzeto Prašnikar in Cirman 2008, 9). Če obstajajo transakcijski stroški, lahko trg nadomesti notranja organizacija, predvsem kadar so transakcijski stroški nižji kot na trgu (Coase 1937 in 1960; povzeto Prašnikar in Cirman 2008, 9). Ker gospodarski subjekti nimajo popolnih informacij oz. ker bi bili stroški njihove pridobitve previsoki, so ti omejeno racionalni in se zato vedejo strateško in oportunistično. Williamson (1976, 9; povzeto Prašnikar in Cirman 2008, 9) je prepričan, da je informacijska asimetrija osnovni razlog za pojav predpogodbene in popogodbene oportunitizma. Za obvladovanje predpogodbene oportunitizma je mogoče najti načine za njegovo omilitev, medtem ko je obvladovanje popogodbene oportunitizma veliko težje. Če je ena stranka v poslu popolnoma zavarovana, lahko izvaja aktivnosti v škodo druge stranke, zato govorimo o moralnem hazardu (Prašnikar in Cirman 2008, 10). Popolna konkurenca bi zmogla obstajati samo v razmerah, ki jih predpostavlja A. Smith in jih zdaj nikakor ni. Tudi obnoviti jih najbrž ni mogoče.

⁴ Toda ta rast je navidezna, saj je namesto pokrivala kopicila ogromne stroške za vzdrževanje naravnih pogojev za obstoj človeštva (Božičnik 2007; Božičnik idr. 2008; Stern 2006, 2007; itd). Stern je izračunal, da bodo znašali večkratnik stroškov za obe svetovni vojni skupaj, če se jih človeštvo ne loti takoj. Poleg tega je – po istih virih in v njih omenjenih virih – naravna sposobnost planeta Zemlje prenesti sedanje uničevalno gospodarjenje že več desetletij prekoračena. Ni pa jasno, katera raven standarda je sprejemljiva, če ameriška ni (Metcalfe, v Božičnik idr. 2008), hkrati pa 85 % človeštva živi z manj kot šestimi dolarji na dan, ena milijarda celo z manj kot dvema (Nixon 2004).

Toda vsi taki in podobni predlogi temeljijo na obstoju potreb v nekdanjem obsegu in strukturi, ne da bi tudi zanje veljal življenjski cikel. Če se prebivalstvo stara, se potrebe manjšajo. Če 85 % človeštva živi skromno, potrebe ne najdejo poti v realno povpraševanje. Čemu bi potem služila stroškovna razbremenitev, od kod bi nastala povečana potrošnja, če ljudje ne hodijo več množično niti na razprodaje? Poleg tega so desetletja truda za popolno kakovost kot konkurenčno prednost ustvarila zelo veliko trajno kakovostnih, pravzaprav odličnih izdelkov, ki jih ni vredno vreči stran, ampak uporabljati dalje. Ljudje prihajajo k pameti in modni ipd. pritiski učinkujejo omejeno, namesto da bi večali povpraševanje. Poleg tega potrebe človeka kot tako zapletenega bitja, ko smo nakazali zgoraj, niso zgolj ekonomske in se ne kažejo zgolj na trgu.

Mrak kot ekonomist (2008, 76–82) vendarle opredeljuje naslednje ukrepe za prihodnost: (i) makroekonomske politike za preseganje sedanje gospodarske krize (nižja cena denarja, zagotavljanje likvidnosti bank, morebitna ekspanzivna fiskalna politika), (ii) ukrepe za kratkoročno ustalitev finančnega sektorja (ukrepe za ustalitev nacionalnih finančnih sistemov in za vračanje zaupanja, pomoč bankam in drugim finančnim ustanovam pri zagotavljanju solventnosti, popolno razkritje informacij o kompleksnih finančnih instrumentih, s katerimi razpolagajo posamezne finančne ustanove) in (iii) ključne ukrepe za dolgoročno, sistemsko ureditev mednarodnega finančnega sistema (kot

želeni cilj izpostavlja novo mednarodno finančno arhitekturo, kot realni domet pa predstavlja kombinacijo ukrepov na nacionalni oz. regionalni ravni ter okrepljeno sodelovanje med nacionalnimi regulatorji in nadzorniki).

Gre za zanimive, a površinske prijeme, ki se bistva – realnih potreb in njihovega življenjskega cikla – ne dotikajo. Da bi človeštvo ohranilo sedanjo civilizacijo, je po mnenju Muleja in soavtorjev (2009, 1) nujno uveljaviti – vsaj pri odločanju in pripravi nanj – ravnanje ljudi, skladno z zakonom ZIPC, namesto enostranskega odločanja po npr. zgolj bančnih ipd. finančnih merilih brez človeških, proizvodnih, ekoloških meril, DO itd. (prim. Božičnik idr. 2008).

Kovač (2008) tudi razmišlja zgolj o ekonomskih vidikih krize in je prepričan, da je kapitalizem postal žrtev svojega uspeha, saj je filozofija prostega trga povzročila krizo. Po njegovem mnenju tudi vse rešitve dokazujejo, da je liberalizem zgolj kratkoročna ekonomska iluzija in da trg brez regulacije ne more preživeti in tudi danes se iz Bermudskega trikotnika finančne krize svet rešuje s političnim intervencionizmom. Sprašuje se tudi, kdo bo poravnal stroške v vrednosti 2000 milijard dolarjev. Prepričan je, da bodo stroški kratkoročno pristali na ramenih investitorjev, dolgoročno pa na finančnih institucijah, podjetjih in tudi državah. Po njegovem mnenju bi pomembno odgovornost morali prevzeti finančni in poslovni menedžerji ter politiki, saj so prvi zapeljali poslovni voz predaleč, tvegali in izgubili na račun vseh, drugi so pozabili na regulacijske mehanizme, kljub temu pa bodo nazadnje eni in drugi celo nagrajani, z denarjem in volilnim uspehom. Kovač (2008) trdi, da je finančna kriza – s tega vidika – kriza poslovne etike in da sta institucionalni gradualizem in državni intervencionizem notranja nujnost tržne družbe. Pri vsem tem pa gre za moralni hazard, ki je v tem, da država v imenu splošnih interesov in na račun vseh pomaga zasebnemu kapitalu; gre za poteze zunaj liberalnih standardov klasične tržne ekonomije in denarne politike (Kovač 2008).

Pri tem je treba izpostaviti, da ne gre za liberalizem, ampak neoliberalizem, zlorabo liberalizma. A. Smith je najprej napisal knjigo o moralnih občutjih in jih vgradil med predpostavke kasnejše knjige o bogastvu narodov. Neoliberalizem Friedmanove šole jih je zavrgel, enako tudi skrb za naravo in sodelavce (Halimi 2008). Uspeh kapitalizma ni nič manj navidezen kot uspeh truda za pospešen napredek, imenovanega sovjetski komunizem in jugoslovanski socializem, ki sta v bistvu predstavljala izgradnjo prehoda iz predindustrijske družbe v kapitalistično (Mulej 2006).

Stiglitz⁵ (»Bleakonomics« 09-30-07; povzeto po Dyck 2008, 2) je opozoril, da so Friedmanovi modeli predvidevali perfektno informacijo, perfektno konkurenco in perfektno rizične trge (vse nestvarno) in nikoli niso

temeljili na izkustvenih in teoretičnih temeljih, oz. – z drugimi besedami – izpostavil je informacijsko asimetrijo na finančnih trgih in posledice slepega verovanja v avtomatizem delovanja trga. Asimetrija in popoln trg pa nikakor nista združljiva: prva vodi v pogajalsko premoč, liberalni trg A. Smitha je ne prenese, saj predpostavlja popolno preglednost.

Rant (2008, 66) se prav tako omejuje na ekonomski vidik krize in izpostavlja, da je globalna finančna kriza pokazala temeljne pomanjkljivosti mednarodnega denarnega sistema na področju globalnih finančnih neravnovesij, regulacije finančnih institucij, načina upravljanja tveganja ter delovanja trgov. Po njenem mnenju bodo morala biti prizadevanja javnih inštitucij⁶ v prihodnosti usmerjena na dva izziva (Rant 2008, 66):

- prvi izziv je povezan z novo ureditvijo mednarodnega denarnega sistema,
- drugi izziv je spodbujanje gospodarske rasti v novonastalih razmerah.

Dyck ter Mulej in soavtorji so že leta 1998 v skupnem delu *Self-transformation of the forgotten fourth-fifths* koncept Svetovne banke, kako reševati probleme območij s počasnim razvojem, označili kot napačen in navedli tudi predloge, kako iskati rešitev, ki velja tudi za pot iz sedanje krize, s 30 primeri dobre in slabe prakse. Knjigo so nekaj let uporabljali kot univerzitetni učbenik v vsaj štirih državah (ZDA, Združeno kraljestvo, Nizozemska, Slovenija), Svetovna banka in podobni organi neoliberalizma pa ne.

Podobno ne preseneča, da je Stiglitz (2006) kritiziral ogromne primanjkljaje globalne ekonomske politike in se zavzel za reformo globalnih institucij, vključno s Svetovno banko, IMF in Združenimi narodi, ter mednarodnih trgovinskih sporazumov, zakonov o intelektualni lastnini, da bi pravičnejše obravnavali države v razvoju. Zagovarja nov sistem globalnih rezerv za premagovanje globalne finančne nestabilnosti in predlaga nove poti za premagovanje brezizhodne situacije v zvezi z globalnim segrevanjem. Mnoga od njegovih priporočil je napovedal Soros v svoji knjigi o globalizaciji (2002 in 2005).

O reševanju aktualne krize, ki ni finančna, je gospodarska in družbena, njen vir pa je v pretiranem in zlorabnem naslanjanju na navidezne inovacije, razmišlja Bošković (2009, 13), ki se sprašuje, ali ne prihaja obdobje deglobalizacije. Hkrati direktor Inštituta za prihodnost človeštva pri Univerzi Oxford Bostrom (povzeto po Toplak in Šumi 2009, 4) opozarja na pomen reprezentativne koordinacije na svetovni ravni, saj bo učinek posameznih naporov nasprotno sproti izničen. Taka obsežna in globalna pooblastila skupini vladajočih ljudi so lahko nevarna kot vsak absolutizem in vsaka navidezna de-

⁵ Joseph E. Stiglitz, ekonomist, ki je leta 2001 prejel Nobelovo nagrado, sedaj profesor na Kolumbijski univerzi.

⁶ Centralne banke in države so morale biti v razmerah, ko so posamezni segmenti finančnih trgov skoraj prenehali delovati, začasno v vlogi vzdrževalca trga (Rant 2008, 66).

mokracija, ki je zgolj preglasovanje, ne pa upoštevanje mnogih razlik in njihovo povezovanje v celovitejšo odločitev (Ećimović idr. 2002; Božičnik idr. 2008). To pomeni, da je za uspeh take koordinacije nujno obnašanje v slogu zakona ZIPC, ki temelji na dialektičnem sistemu bistvenih vidikov (Mulej 1974 in 1979; Mulej idr. 1992, 2000, 2004, 2008, v tisku; Mulej in Kajzer 1998a, b; itd). Zakon ZIPC se v sodobnih razmerah lahko doseže z uveljavitvijo DO, če jo uporabniki in uresničevalci pojmujejo in prakticirajo dovolj celovito in poglobljeno, po ZIPC, ne površno, kot npr. zgolj v obliki dobrodelnosti tu in tam, morda celo zelo marketinško obarvano (kar je koristno in primerno, a ne dovolj, saj je lahko tudi krinka).

Ker torej krize in z njo nastalih problemov ni mogoče reševati s prijemi, zaradi katerih so nastali, je treba ustvariti nove rešitve. Ena izmed možnih je DO na temelju ZIPC posameznikov in njihovega blagostanja.

3 Družbena odgovornost

3.1 Opredelitve družbene odgovornosti in njenih deležnikov

DO postaja vedno bolj aktualna. Razmišljanja o DO zasledimo (tudi) pri naslednjih avtorjih: Božičnik idr. (2008), Daft in Marcis (2001), Daft (1994), Steiner in Steiner (2003), Lahovnik (2008), Martin (2001), Harrison (1995), Prosenak in Mulej (2007 in 2008), Prosenak, Mulej in Snój (2008), Schwartz in Carroll (2003), Hrast idr. (2006, 2007, 2008), Rozman in Kovač (2006), Hrast in Zavašnik, ur. (2007), Knez-Riedl (2002, 2003a, b, c, 2004, 2006a, b, c, 2007a, b, c), Waddock in Bodwell (2007), Crowther in Caliyurt, ur. (2004), Crowther idr., ur. (2004), EU (2001) idr. Da je DO aktualna tema, potrjuje 1,5 milijona zadetkov na spletni strani EU o DO in skoraj 25 milijonov na Googlovi strani o DO decembra 2008⁷ (Mulej idr. 2009, 4).

Prosenak in Mulej (2008, 10) sta na osnovi pregleda literature opredelila DO kot koncept, pri katerem naj delovanje za doseganje lastnih ciljev zajema tudi skrb za družbene in okoljske probleme. Po njihovih virih DO zajema tri dimenzije: (i) družbeno (socialno), (ii) okoljsko (ekološko) in (iii) ekonomsko. Za prispevek je relevantna tudi opredelitev EU (2001, 347 final, s. 5; povzeto po Mulej in Hrast 2008, 43), ki se glasi: »... DO podjetij je koncept, s katerim podjetja prostovoljno vgradijo skrb za družbo in za okolje v svoje poslovne dejavnosti in v svoje interakcije s svojimi déležniki.« Toda podjetja so orodja ljudi, zato mora iti za DO kot etično lastnost ljudi, ki jih usmerja, ko odločajo in delujejo.

3.2 Deležniki družbene odgovornosti

Razvoj DO gospodarskih družb je bil temelj mnogih razprav sredi 20. stoletja, med njimi tudi debate o »vidiku delničarjev« in »vidiku deležnikov« ter o tem, na kateri

od teh dveh skupin sloni odgovornost podjetja, kar je pomembno tudi z vidika določitve vloge podjetja v družbi. Glede na definicijo DO, najpogosteje uporabljano na ravni EU – koncept prostovoljnega vključevanja skrbi za deležnike in odnosov z njimi v poslovno politiko podjetij –, v prispevku opredeljujemo naslednje deležnike DO (Štoka Debevec 2007):

- zaposleni, ki jim je treba zagotavljati zdravo in varno delovno okolje, dostojne možnosti in plačilo za delo, spoštovati njihove pravice, obveznosti in potrebe, tudi ko gre za usklajevanje družinskega in delovnega življenja,
- potrošniki, ki zahtevajo vedno več podatkov o izvoru in kakovosti blaga in spodbujajo družbeno odgovornost podjetij,
- dobavitelji, od katerih podjetja zahtevajo transparenten in pošten odnos in so jim ga dolžna vračati,
- narava, ki vedno bolj opozarja na izkoriščanje in neustrezno ravnanje z njenimi viri, in
- okolje kot družbena skupnost, v kateri podjetja delujejo in izkoriščajo možnosti, ki jim jih ponujajo in ki upravičeno pričakujejo vračilo in vlaganje v nadaljnji razvoj.

3.3 Področja delovanja družbene odgovornosti in njene koristi

Nickels in Woodova (1997, 92–93) trdita, da je koncept DO razširjen na vsa področja delovanja organizacije in temelji na prepričanju, da naj se podjetja ne zanimajo zgolj za svoje interese in dobičke, temveč naj prispevajo tudi h kakovostnejšemu življenju družbe. Družbeno odgovorno vedenje torej ni le delovanje v skladu z zakoni in izogibanje neetičnemu delovanju, gre za aktivno vpletenost v družbo in pomoč pri reševanju družbenih problemov. Po Johnsonovem in Scholesovem mnenju (1997, 211–212) vključuje DO podjetij delovanje podjetja na internem (skrb za zaposlene, delovni pogoji, primernost delovnega mesta in delovnih nalog) in eksternem področju (skrb za okolje, varnost izdelkov in storitev, izbiro tržišča in primernih dobaviteljev, zaposlovanje ter aktivnosti v okviru lokalne skupnosti). Kot glavna področja DO Frideric, Davis in Post (1988, 33) navajajo: (i) kakovost in varnost izdelkov, (ii) odnose s potrošniki, (iii) odnose z zaposlenimi, (iv) dobrodelnost in skrb za ljudi, (v) odnose s skupnostjo, (vi) skrb za okolje in (vii) ekonomske vplive.

Potreba mnogih, da poudarjajo DO kot nujno lastnost podjetij, kaže, kako zelo se je gospodarstvo odtujilo svoji naravni vlogi, da je orodje ljudi za zadovoljevanje dela potreb ljudi, in postalo samo sebi namen. Goerner in soavtorji (2008) opozarjajo celo, da se je npr. ameriški kapitalizem spremenil v tisto, zoper kar je pred stoletji nastal. Toth (2008) podobno opozarja, da je dosedanji model kapitalizma zastarel in potreben prenove. O uničevalnem kapitalizmu podobno kot Božičnik idr. (2008) govori Naomi Klein (2009). Kanadska avtorica Kleinova

⁷ Na dan 5. 3. 2009 je bilo mogoče na Googlu zaslediti na temo Social Responsibility več kot 55 milijonov zadetkov.

(povzeto po Štefančič, 2008) v svoji knjigi *Doktrina šoka* (*The Shock Doctrine*) iz leta 2007 pojasni, v čem je trik sodobnega sveta in sodobnega kapitalizma, sodobnih vojn in sodobnih katastrof. Pravi: Kadar državo prizadene nesreča, nekaj katastrofalnega in šokantnega – hurikan, cunami, vojaški udar, teroristični napad ali pa vojaška invazija –, si ljudje od groze in šoka zaprejo oči, v tem času pa »Chicago Boys« – »čikaški fantje« pristojnim oznanjujejo, da je za rešitev problema nujna takojšnja privatizacija in osvoboditev trga; torej je za preživetje treba uvesti reforme. Katastrofa je priložnost, ki jo »čikaški fantje« skupaj z Mednarodnim denarnim skladom, Svetovno banko in Ameriko vedno izkoristijo, saj države v takšnih razmerah običajno vse privatizirajo, osvobodijo trg in razprodajo družbeno bogastvo. Ko se ljudje po katastrofi prebudijo, je že prepozno – to ni več svet, v katerem so zaspali, saj so jih v času njihove miselne okupacije »reformirali«. Po mnenju Kleinove (povzeto po Štefančič, 2008) se vedno vse odvrti po scenariju, ki je postal zaščitni znak in izbrano orodje sodobnega »kapitalizma katastrofe«. Takšen scenarij se je odvrtel (i) po 24. 12. 2004, ko je cunami razdejal Šrilanko, (ii) leta 1998, ko je hurikan Mitch razdejal Gvatemalo, Honduras in Nikaragvo, (iii) avgusta 2005, ko je Katarina prizadela New Orleans, (iv) leta 1973 v Čilu ob Pinochetovem puču, (v) leta 1973 v Braziliji in Urugvaju, (vi) leta 1976 v Argentini, (vii) ob napadu Argentine na Falklande leta 1982 v Veliki Britaniji, (viii) nekaj let pozneje zaradi hiperinflacije v Boliviji, (ix) leta 1989 na Poljskem, (x) na Kitajskem, (xi) za časa Jelcina v SZ, (xii) v ZDA ob 11. 11. 2001 in (xiii) v Iraku (Klein, povzeto po Štefančič, 2008). Slovenski prevod je izšel leta 2009.

Da je katastrofa najlepša priložnost za privatizacijo družbenega bogastva, je prepričan Milton Friedman, ki se je zavzemal za ravno nasprotno od tistega, kar je oznanjal in počel John Maynard Keynes. »Kapitalizem katastrofe« je produkt »čikaške šole«, ki jo je lansiral Milton Friedman. Ta se je zavzemal za čisti kapitalizem, kapitalizem brez motenj, socialnih obveznosti in državnih vmešavanj, za kapitalizem, ki ga ne bi nič več vezalo ali reguliralo, kapitalizem kot »nebeško kolesje« in »umetnino«, za kapitalizem, ki bi pel, za kapitalizem, ki bi bil še manj reguliran, kot je bil reguliran pred veliko gospodarsko krizo v tridesetih letih. Njegov scenarij je bil preprost: (i) korporacije je treba osvoboditi vseh regulacij, (ii) država mora privatizirati vse svoje sektorje, s katerimi lahko korporacije ustvarjajo profit, in (iii) država mora drastično porezati svoje socialne programe. V ospredju so deregulacija, privatizacija, odprava socialne države. Specifičnost njegovega scenarija pa je v enaki stopnji obdavčitve bogatih in revnih, v tem, da naj imajo korporacije doma in po svetu odprte trge, ki naj jim jih zagotavlja država. Specifičnost je tudi ta, da naj vse cene, s plačami vred, določa izključno prosti trg (konec minimalnih plač), zdravstvo, šolstvo, pošta, pokojninski skladi, nacionalni parki ipd. pa naj se privatizirajo. Vse družbeno bogastvo mora torej preiti v zasebno last, saj svobodo lahko človeku

zagotavlja le povsem deregulirani kapitalizem – če kapitalizem ni svoboden, tudi človek ni svoboden. Friedman je prepričan, da se visoka inflacija in velika brezposelnost ob teh ukrepih pojavita zato, ker trg še vedno ni dovolj svoboden. In če ne gre drugače, si je treba svobodo priboriti na silo. Vse to nakazuje, da je Friedmanova verzija kapitalizma apokaliptični fundamentalizem, saj izključuje vse druge sisteme, vse konkurenčne ideologije, hkrati pa je nevaren, ker za svojo izpolnitev nujno potrebuje kataklizmo, poganjek bibličnih apokaliptičnih fantazij (pa tudi puritansko-kalvinističnih fantazij o trpljenju, ki da te edino pripelje k Bogu). (Klein, povzeto po Štefančič, 2008.) – Tako je gospodarstvo ločeno od ljudi, ne njihovo orodje, in brez družbene odgovornosti. Lastniki so nedotakljivi, imajo pravico do uporabe in zlorabe. Posledice niso važne niti dolgoročno. Zato družbena odgovornost toliko bolj izrazito kaže pot iz slepe ulice človeštva.

Glavne ekonomske koristi družbeno odgovornega delovanja, ki jih imajo organizacije, so: (i) boljša podoba in ugled, (ii) večja sposobnost pritegniti kapital, partnerje, kupce ipd., (iii) boljše možnosti za vzpostavitev in vzdrževanje stikov z odločevalci, snovalci politik in drugimi deležniki, (iv) višja produktivnost in kakovost, (vi) večja prodaja in zvestoba potrošnikov, (vii) boljši nadzor in obvladovanje tveganj ter (viii) večja lojalnost kadrov in stalnost zaposlenih (Rebernik idr. 2002, 95). Podobno ugotavlja podjetnik praktik Quinn (2006).

Prosenak in Mulej (2008, 10–11) pravita, da je DO dobrodošla zaradi naslednjih perečih problemov: (i) klimatskih sprememb, (ii) omejenosti naravnih virov, (iii) povečevanja razlik in stresa, (iv) globalne konkurence idr. Torej so koristi ljudi tudi širše in dolgoročne.

Podobno tudi Mulej in Hrastova (2008, 47) povzemata skupni imenovalce opredelitev pojma in koristi DO. DO lahko pomeni tudi nadgradnjo metod za neformalno sistemsko razmišljanje. Lahko pa pomeni tudi še veliko več: novo pot iz slepe ulice človeštva, ki je iz faz konkuriranja na osnovi naravnih virov, investiranja in inoviranja vse bliže fazi izobilja, ki je hkrati vrhunec izpolnitve človeških želja in slepa ulica, ker vse več ljudi zaradi izobilja, v katerem imajo in si lahko kupijo vse, kar štejejo za potrebno, ali krize nima več motiva delati in kupovati. Lahko pomeni tudi pot k miru na svetu. DO, kombinirana z ZIPC ravnanja in z ustvarjalnostjo, usmerjeno k Frommovemu (2002, 2003, 2004) prehodu človeka od lastnika k ustvarjalcu, bi morda utegnila rešiti sedanjo človeško civilizacijo, da ne bi propadla, kot so vse prejšnje v fazi izobilja. Je proces družbenega inoviranja in njegov utemeljeno želeni izid/cilj (Mulej in Hrast 2008, 41). Ta proces pa je tudi ključnega pomena za reševanje in preprečevanje finančne krize, saj je bistvo DO preprečevanje zlorab pravnih, ekonomskih in naravnih zakonov, da bi se namesto kratkoročnih in ozkih meril z uporabo dolgoročnih in širše, bolj ali celo primerno opredeljenih kriterijev, kaj je prav in kaj narobe, ocenilo, kaj je koristno in kaj ni (Mulej in Hrast 2008, 46).

3.4 Bistvene postavke iz temeljne ekonomske teorije za posodobitev

Toth (2008, 100–102, 132, 147, povzeto Mulej in Hrast 2008, 42) izpostavlja naslednje misli A. Smitha, temeljnega avtorja ekonomske teorije:

- Pretekli družbeno-ekonomski sistemi niso bili pravičnejši od kapitalizma – svobodne tržne ekonomije, vendar se je v njih pravičnost pogosto štela za višje dobro od dobička. Kljub temu da blagoslovi kapitalizma ne veljajo za čisto vse sodobnike in so razlike ogromne in naraščajo, je sodobni kapitalizem najboljša varianta doslej. Koristnost kapitalizma je dosegla svojo zgornjo mejo, zato ga je treba izpopolniti, da bi se razvil v nekaj boljšega, kar bo ohranilo sedanje koristi ob popravni napak.
- A. Smith je bil kritičen do pojma omejene odgovornosti. Pravne oblike gospodarskih družb, kot sta d. o. o. ali d. d., so bile v Angliji od leta 1720 do 1862 prepovedane. Po njegovem mnenju je bil obstoj delniških družb ovira za nastanek konkurenčnih trgov; lastni interesi so neškodljivi le, če se uresničujejo v majhnih lokalnih skupnostih in v lokalnem obsegu. To pomeni, da za podjetje velja nadzor poštenosti v skupnosti in popolna pravosodna, moralna in gospodarska odgovornost lastnika/direktorja.
- Kapitalizem, čeprav krepi težnjo po moralnem relativizmu, briše zamisel o pravičnosti iz ekonomskega razmišljanja. Po njegovi teoriji ekonomije mora imeti homo oeconomicus, tj. človek, ki zgolj povečuje dobiček, osrednji položaj; poleg tega šteje vsako človeško bitje tudi za uporabnika, zato pa koristnost vedno premaga pravičnost.
- »Skupna korist ni stvar radodarnosti mesarja, pivovarja ali peka, da dobimo kosilo, ampak izhaja iz njihovega osebnega interesa ... Pri usmerjanju marljivosti v takšno smer, da predstavlja donos največjo možno vrednost, misli podjetnik le na svoj lastni zaslužek, pri tem pa podjetnika, kakor tudi v vseh drugih primerih, vodi nevidna roka, ki privede do cilja, ki ni bil del njegovega namena.« (Citat A. Smitha.)

Mulej (2008, 2–4) ponazarja prej omenjene povzetke z vidika odnosa med ekonomijo in DO takole:

1. Delovanje trga, na katerem doseže največjo možno vrednost, kdor najbolj pritegne odjemalce, lahko temelji na delovanju nevidne roke. Če je osebni interes podjetnika zaslužek/dobiček, ne more uspešno delovati, če je tako zelo sebičen, da svojih odjemalcev ne upošteva in meni, da odjemalci niso pozorni na njegova ravnanja in nimajo izbire. Trg torej ne sme dopuščati monopolov, ker ti ustvarjajo odnos odvisnosti in neodvisnosti namesto odnosa soodvisnosti, ki zahteva od podjetnika celovitost, vsaj na ravni zakona ZIPC, ki pomeni upoštevanje vsega bistvenega, in to v

medsebojni povezanosti in sinergiji (Mulej in Kajzer 1998a, b).

2. Prosti trg je predvsem odnos, v katerem nihče nima pogajalske premoči in zato ne more zlorabljeni svojega vpliva. Nauk »laissez-faire« to odseva z zahtevo, da ne sme biti nobenih monopolistov, kar pa danes ni več povsem res. Temu se zoperstavlja (prešibko) protimonopolna zakonodaja, medtem ko se procesi inoviranja v podjetjih, da bi ta bila konkurenčna ali celo vsaj začasni monopolisti, intenzivirajo, kar povzroča tudi probleme.
3. Ker zaslužek podjetnika opredeljujemo kot razliko med stroški in doseženo prodajno ceno, je ključnega pomena, kaj vse je vračunano med stroške in kaj je zunaj izračuna stroškov kot odloženi in (vsaj sproti) nepokriti stroški. Odlaganje stroškov na druge ali kasnejše čase/ljudi pomeni lahko tudi zlorabo ne samo zakona ponudbe in povpraševanja, ampak predvsem zakona eksternih ekonomik. Zloraba zakona ponudbe in povpraševanja zaradi premoči pač ljudi navaja na moralno sporno ravnanje s kratkoročnimi in ozkimi merili. Kot smo povzeli prej, tako ravnanje dolgoročno stane ogromno.
4. A. Smith in K. Marx sta si prizadevala izdelati model, ki bi omogočil, da bi se v industrijsko-podjetniškem gospodarstvu in družbi ohranila vaška solidarnost iz predindustrijskih časov. Velika podjetja, osamosvojeni kapital, globalne multinacionalke pogosto štejejo solidarnost za strošek, kar pa dolgoročno ni nujno res. V boju zoper tako kratkovidnost in zlorabo Dyck (2008) ter Goerner in soavtorji (2008) citirajo in utemeljujejo podobno kot nekoč Smith, da torej podjetje ne sme biti samostojna pravna oseba, ampak (tudi pravno) orodje ljudi, ki zanj prevzemajo osebno odgovornost.
5. Poudariti je treba, da je knjigi A. Smitha o moralnih čustvih šele sledila knjiga »Bogastvo narodov«, pri čemer je bila prva podlaga za drugo. S tega zornega kota je DO torej nov poskus inovirati kulturo, da bi preprečili zlorabe in uveljavili povsem liberalno gospodarstvo namesto neoliberalnega.
6. A. Smith je govoril o nevidni roki v smislu soodvisnosti. Soodvisnost kot bistveno izpostavljajo kitajska, grška in Heglova filozofija (dialektika), Engels (1953), Petzinger (2000), Mulej idr. (2000 ...). Soodvisnost sta izpostavila (i) Bertalanffy (1950 in 1968, izdaja 1979, predgovor)⁸ in (ii) Lovelock pod hipotezo Gaia (Crother in Ortiz Martinez 2000, 104), ki trdi, da so organizmi v naravi soodvisni in zato vplivajo drug na drugega, četudi niso nujno vidno in neposredno

⁸ Bertalanffy je na temelju soodvisnosti z mnogo pojavnih oblik v naravi zasnoval svojo splošno teorijo sistemov. Poudarja, da enaka soodvisnost velja tudi za organizacije in jo je treba upoštevati pri njihovem upravljanju in vodenju.

povezani. Crother in Ortiz Martinez (2000) ugotavljata, da je nedavno sebično težnjo k monopolizmu iz devetdesetih let 20. stoletja zopet nadomestila skrb za DO; tako je DO podjetij spet na dnevnem redu podjetij, vlad in občanov po vsem svetu.

7. Sedanja t. i. finančna kriza svetovnega gospodarstva torej ni enostavno finančna kriza; je predvsem kriza temeljnega ekonomskega koncepta, zlasti pa zlorabe spoznanj A. Smitha. Sodobne razmere, v katerih globalizacija deluje v omejenem obsegu (v korist manjšine zelo bogatih in vplivnih ljudi), so pač bistveno drugačne. Moramo pa poudariti, da vzrok ni v globalizaciji in njenem nedelovanju, ampak izvirajo težave iz ekonomskega sistema z doktrino kapitalizma (navidezno!) prostega trga, potrošništva in nenehne gospodarske rasti – to nekateri imenujejo globalna oblast denarja (globalna monetokracija) in ta ne deluje. A. Smith, ki ga štejejo za avtorja te doktrine, je pred dobrima dvema stoletjema opozarjal, da »je neobrzdani trg nevaren«. Ker so zaradi narave ljudi pomembne koristi, trg nenehno stremi k samomoru v obliki prevlade monopolov nad konkuriranjem, ki je vplivnim ljudem manj prijetno od monopola.
8. Koristnost ima svoje meje. Zato je namesto preozkega in kratkoročnega pogleda priporočljiv pogled, ki zagotavlja, da bi videli dolgoročne in posredne koristi. Temelj tega so vrednote, sposobnosti in zorni kot/vidik posameznika ter okoliščine. Misлити in delovati je treba širše. To podpirata DO in upoštevanje ZIPC v obliki interdisciplinarnega ustvarjalnega sodelovanja pri ustvarjanju in sprejemanju ter uresničevanju političnih in vseh drugih odločitev.
9. Je nevidna roka zgolj naključje ali splet okoliščin ali vse nezavedno, ki posameznika pripelje v nepričakovano? Danes je (vsaj) posredno vidna krepka in pristranska roka vplivnih. Primer takšne roke je skupina Bilderberg, omenjena v drugem poglavju (Estulin, 2008).
10. Porter (1990; povzeto po Mulej, Hrast in Prosenak 2008, 182) je pokazal, da gre razvoj konkurenčne sposobnosti skozi štiri faze: od konkuriranja z naravnimi viri preko konkuriranja z investiranjem in potem konkuriranja z inoviranjem do faze, ki po izkušnjah nujno sledi, namreč faze izobilja. Pot iz sedanje krize je po mnenju Muleja in soavtorjav (2007a, b, 2008), Prosenaka in Muleja (2008), Prosenaka, Muleja in Snoja (2008) lahko peta faza, ki jo je treba še ustvariti in mora temeljiti na povezovanju (i) DO kot pojavnih oblik obnašanja ljudi po ZIPC in (ii) ustvarjanja s prevlado ustvarjalnega razreda, da bi se približali Frommovemu prehodu od človeka lastnika k človeku ustvarjalcu. V pričujočem prispevku dodajamo, da si morata posameznik in družba prizadevati za doseg ZIPC posameznika, ki je danes notranje neizpolnjen in soočen z bivanjsko praznino.

3.5 Novi pogledi na družbeno odgovornost

Obstaja vrsta novih pogledov na nadaljnji razvoj DO. Navedli bomo nekaj predlogov, ki nam bodo podlaga za oblikovanje lastnega pogleda na DO za reševanje finančne krize na temelju doseganja ZIPC obnašanja.

DO naj bi konstruktivno prispevala k reševanju kompleksnih problemov, kot so: (i) klimatske spremembe, (ii) omejenost naravnih virov, (iii) povečevanje razlik in stresa in (iv) globalna konkurenca (Prosenak in Mulej 2008, 10–11). Prosenak in Mulej (2008, 10–12) kot pomanjkljivost obstoječega koncepta DO navajata (i) necelovito reševanje problemov, (ii) moralno sporne dejavnosti in (iii) enostranski namesto primerno celovit pritisk delničarjev in drugih lastnikov na vodstva podjetij. Zatorej sta prepričana, da obstoječi koncept DO ni dovolj celovita rešitev in je zato potreben takšen dialektično sistemski pristop k obravnavi problematike, ki bo upošteval in povezal vse potrebne vidike za doseganje ZIPC.

Glede na to, da so vsi subjekti med seboj povezani in zato soodvisni, je treba skrbeti za čim bolj celovito kakovost življenja (celovito objektivno in subjektivno blagostanje) ter človeško solidarnost (izhajajoč iz zavedanja pomena in krepitve etike soodvisnosti), ob upoštevanju ekološke občutljivosti in naravnih omejitev, kar zahteva usklajevanje ekonomskih ozkih in širših, kratkoročnejših in dolgoročnejših vidikov z ekološkimi in drugimi naravno upoštevaljivimi vidiki kot bistven element vrednot ljudi, izražen s pojmom DO (Prosenak in Mulej 2008, 13). To kaže, da bi DO lahko bila učinkovit koncept tudi zoper aktualno finančno krizo, vendar jo je treba dopolniti z blagostanjem in z zakonom ZIPC, ki posameznike približuje ZIPC ravnanja, ki je pogoj za družbeno odgovorno ravnanje.

4 Dopolnitev koncepta družbene odgovornosti za obvladovanje »finančne« krize

4.1 Posameznik kot večplastno bitje

Posameznik je temelj DO, zato ta temelji na osebni odgovornosti posameznika. Človek je večplastno bitje; je (v sinergiji): (i) telesno (telo), (ii) duševno (čustvovanje, zaznavanje, mišljenje in volja), (iii) socialno/družbeno (posameznikovi odnosi z drugimi, medosebni odnosi in socialno sožitje – družbena integriranost) in (iv) duhovno bitje (samouresničevanje, iskanje življenjskega smisla), pa tudi (v) ekonomsko bitje. Zaznamuje ga ZIPC-vzorec relativno trajnih značilnosti, po katerih se posamezne osebe razlikujejo med seboj, obenem pa je tudi specializiran strokovnjak z večjo ali manjšo sposobnostjo za ustvarjalno medstrokovno sodelovanje.

V današnjem nestrukturiranem svetu, poseljenem s sposobnimi posamezniki, kjer se vse vrti okrog inteligence in neotipljivih stvari, se pravi tokov znanja, čustva in domišljija niso oddelek v organizaciji, temveč filozofija, nazor (Nordström in Ridderstråle 2001, 109 in 213). Tak

svet ljudi napolnjuje z dvomom in omahljivostjo, zato ne čutijo jasnega poslanstva in si ga prizadevajo poiskati. O tem govori tudi Neumann (2001, 19). Sodobni človek je otopel in naveličan (Lesar 2002, 11). Rešitev je duhovna motivacija, ki ima v ospredju voljo do smisla – notranjo željo posameznika, da doživi svoje življenje kot vredno in smiselno (Musek 1998). Zato ocenjujemo, da je nujno razvijati (subjektivno in objektivno) blagostanje kakor tudi duhovno plat posameznika in se s tem približevati ZIPC posameznika.

4.2 Zadostna in potrebna celovitost posameznika

Za našo raziskavo je ključno proučevanje celovitosti, ki jo je obravnaval Bertalanffy (1968, izdaja 1979), a kot zadostno in potrebno so jo proučevali Mulej (2000 – na podlagi iz l. 1974, 1975, 1979), Mulej (1968), Treven in Mulej (2005a, b), Mulej in Kajzer (1998a, b), Sruk (1995), Mautner (1995) ... Prišla je tudi v enciklopedijo (François 2004). Chopra (2006, 120) v smislu celovitosti govori o celosti, ki jo opredeljuje kot vključevanje vsega, ne da bi pri tem kar koli pustili zunaj. Celost povezuje tudi z osebnostjo; v tej zvezi jo opredeljuje kot stanje onkraj osebnosti, ki se pojavi takrat, kadar je »jaz sem«, ki se nanaša na posameznika, enak »jaz sem« povsod. Žal celost iz naravnih človeških razlogov ni izvedljiva, ko gre za človeško ravnanje: lastnosti je preveč, zato je tudi toliko specializacij. Poleg njih je izvedljiva le ZIPC ravnanja. Zato je za naše raziskovanje pomembna tudi teorija sistemov, a ne v vseh verzijah, npr. matematično opisnih ipd., ampak kot veda o doseganju primerne, tj. ZIPC-obnašanja, tj. opazovanja, dojemanja, razmišljanja, čustvenega in duhovnega življenja, odločanja in praktičnega delovanja (Mulej 2009, 4).

Ker celovitost apliciramo na osebnost posameznika kot zaposlenega, je poleg menedžmenta, filozofije, spiritualizma, sociologije ključnega pomena tudi psihologija, ki opredeljuje osebnost, njene temeljne dejavnike, strukture osebnosti kot tudi razvoj osebnosti. Za naš prispevek je pomembna eksistencialna analiza in Franklovo⁹ razumevanje človeškega razvoja in delovanja v svetu; njegov koncept poudarja, da ima nesporno prvenstvo duhovna motivacija, kjer je v ospredju volja do smisla – notranja želja posameznika, da doživi svoje življenje kot vredno in smiselno. Frankl, utemeljitelj logoterapije, pomanjkaje občutja življenjske smiselnosti navaja kot poglavito »nevrozo« sodobnega človeka, ki se kaže v občutju nesmiselnosti, praznine življenja – kot bivanjske praznine. Musek (1999, 7) poudarja, da vprašanje samozavedanja in vprašanje meja osebnosti presegata okvir znanstvenega raziskovanja in zadevata filozofske, celo transcendentne vidike osebnosti. Tukaj torej v našem raziskovanju prehajamo na področje spiritualizma, pomembnega za razvoj blagostanja oz. dobrega počutja posameznika, ki pa prav tako predstavlja njeno pozitivno posledico.

⁹ Viktor Frankl (1962, 1994, 2005).

Prav zato ZIPC posameznika – zaposlenega na temelju blagostanja¹⁰ opredeljujemo kot prakso in zavedanje samega sebe, kot smo zapisali v uvodu tega prispevka. Vse to predstavlja dobro os novo za DO, katere izvajanje bi prispevalo k reševanju in preprečevanju aktualne krize.

4.3 Dopolnjen model družbene odgovornosti

Kot osnovo za nadgradnjo modela DO smo vzeli povezavo med družbeno odgovornim delovanjem in blagostanjem Prosenaka in Muleja (2008, 13), ki temelji na naslednjih temeljnih ciljih družbe:

- skrbeti je treba za celovito kakovost življenja (celovito objektivno in subjektivno) blagostanje;
- okrepiti je treba človeško solidarnost (izhajajoč iz zavedanja pomena in krepitev etike soodvisnosti);
- ob tem je treba upoštevati ekološko občutljivost in naravne omejitve, kar zahteva usklajenost ekonomskih vidikov z ekološkimi in drugimi naravno upoštevaljivimi vidiki kot bistveni del vrednot ljudi, izražen s pojmom DO.

Dopolnjen model DO je vodilo za določanje smernic delovanja posameznih subjektov družbe s ciljem ustvarjati čim večje družbeno in osebno blagostanje. V skladu z modelom, predstavljenim na sliki 1, ima primerno celovito družbeno odgovorno ravnanje pozitiven vpliv na štirih področjih: (i) povečevanje objektivnega blagostanja (vpliv A), (ii) preprečevanje negativnih in krepitev pozitivnih vplivov na naravno in družbeno okolje (vpliv B), (iii) pozitiven vpliv na porast celovitosti subjektivnih izhodišč ljudi (vpliv C) in (iv) zadostno in potrebno celovitosti ljudi (vpliv D).

5 Sklepne misli

Človek ostaja kljub spletu svojstvenih lastnosti enostranski, necelovit. Zato si posamezniki morajo prizadevati za približevanje ZIPC, kar posledično krepi subjektivno in objektivno blagostanje, po drugi strani pa lahko predstavlja tudi nujen pogoj zanj. S tem se lahko tudi lažje uresni-

¹⁰ Subjektivno blagostanje oz. dobro počutje opredeljujeta Diener in Seligman (2004, 1) kot pozitivno vrednotenje posameznikovega življenja, vključno s pozitivnimi čustvi, delom, zadovoljstvom in pomenom. Diener in Seligman (2004, 1) trdita, da so pričakovani (ekonomski) rezultati pogosteje posledica dobrega počutja kot obratno. To pa zato, ker imajo posamezniki z višjo subjektivno blaginjo boljše socialne odnose in višje prihodke in so uspešnejši na delovnem mestu, so tudi bolj zdravi in živijo dlje. Dobro počutje ni dragoceno samo zaradi počutja samega, ampak je lahko tudi ekonomsko in zato osebno in družbeno koristno. Ta dejstva kažejo na to, da je spremljanje dobrega počutja v državi in organizacijah nujno, da bi dobro počutje postalo osrednja tema kreiranja politike vodenja in natančno merjenje le-tega zato osnovna obveza te politike (Diener in Seligman 2004, 1). Avtorja predlagata, da se za merjenje dobrega počutja uporabijo spremenljivke, ki vključujejo pozitivna in negativna čustva, predanost, namen in pomen, optimizem in zaupanje ter širok koncept zadovoljnega življenja. Obenem izpostavljata, da so za merjenje dobrega počutja pomembna raziskovanja, ki se nanašajo na družbene razmere, prihodke, delo, psihično zdravje, mentalne motnje in socialne razmere.

9. Crowther, D. in K. T. Caliyut, editors (2004): *Stakeholders and Social Responsibility*. Penang: ANSTED University.
10. Crowther, D., D. M. Barry, A. Sankar, K. G. Goh in E. Ortiz Martinez (2004b). *S.R.W. Social Responsibility World of RecordPedia 2004*. Penang: Ansted Service Center (Ansted University Asia Regional Service Center).
11. Daft, R. in D. Marcis. (2001). *Understanding Management*. London: Thomson Learning.
12. Daft, R. L. (1994). *Management, Third edition*. United States of America: The Dryden Press.
13. Diener, E. in E. P. M. Seligman (2004). Beyond Money; Toward an Economy of Well Being. *Psychological Science in the Public Interest*. 5.
14. Dyck, R. G. (2008). Democracy and its imperatives for a new social contract. V: *Proceedings of the 9th International Conference on Linking Systems Thinking, Innovation, Quality, Entrepreneurship and Environment STIQE 2008*, ur. M. Mulej idr., uredniki: Institute for Entrepreneurship and Small Business Management, at Faculty of Economics and Business, University of Maribor, and Slovenian Society for Systems Research, Maribor, 27–34.
15. Dyck, R. G., M., Mulej in soavtorji (1998). *Self-transformation of the forgotten four-fifths*. Dubuque: Kendall/Hunt Publishing Company.
16. Ečimovič, T., M., Mulej in R. Mayur (2002). *Systems Thinking and Climate Change System (Against a Big »Tragedy of the Commons« of All of Us)*. SEM Institute for Climate Change, Korte. www.institut-climatechange.si.
17. Engels, F. (1953). *Dialektika prirode*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
18. Estulin, D. (2008). *Skupina Bilderberg – Gospodarji globaliziranega sveta*. Mengeš: Ciceron. Dosegljivo na: http://www.ciceron.si/site/images/stories/ciceron/pdf/skupina_bilderberg_odlomki.pdf
19. EU (2001). [Commission of the European Communities, 2001]: Green Paper on Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility, COM (2001) 366 final, Brussels. Dosegljivo na: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0366en01.pdf
20. Farrell, D., S. Lund, C. Foelster, R. Bick, M. Pierce in C. Atkins (2008). *Mapping Global Capital Markets. Fourth Annual Report*. San Francisco, Washington: McKinley Global Insitute.
21. François, Ch., ed. (2004). *International Encyclopedia of Systems and Cybernetics. 2nd Ed*. Munich: Saur.
22. Frankl, V. E. (1962). *Man's search for meaning: An introduction to logotherapy*. Boston: Beacon Press.
23. Frankl, V. E. (1994). *Zdravnik in duša: osnove logoterapije in bivanjske analize*. Celje: Mohorjeva družba.
24. Frankl, V. E. (2005). *Človek pred vprašanjem o smislu: izbor iz zbranega dela*. Ljubljana: Pasadena.
25. Friderick, W. C., Davis, Keith in E. J. Post (1988): *Business and Society: Corporate Strategy, Public Policy, Ethics. 6th edition*. New York: McGraw-Hill Publishing Company.
26. Fromm, E. (2002). *Človek za sebe: psihološka raziskava etike*. Ljubljana: Amalietti.
27. Fromm, E. (2003). *Umetnost življenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
28. Fromm, E. (2004). *Imeti ali biti*. Ljubljana: Vale-Novak.
29. Goerner, S., R. G. Dyck in D. Lagerroos (2008). *The New Science of Sustainability. Building a Foundation for Great Change*. Triangle Center for Complex Systems, Chapel Hill, N.C.
30. Halimi, S. (2008). Misliti nemisljivo. *Monde diplomatique v slovenščini*, 4. 11. 2008, 1.
31. Harrison, S. (1995). *Public Relations: an introduction*. New York: Routledge.
32. Hildebrandt, P. M. (2006). The Virtues of Flexible Financial Markets: A Central Banking Perspective. V: *Global Perspective on Investment Management*, ur. R. N. Sullivan. Charlottesville: CFA Institute.
33. Hrast, A. in A. Zavašnik, urednici (2007). *Uvajanje družbene odgovornosti v poslovno prakso malih in srednje velikih podjetij v Sloveniji: Priročnik s primeri dobre prakse*. Maribor: GZS – Območna zbornica Maribor.
34. Hrast, A. in M. Mulej, urednika (2008). *Družbena odgovornost 2008. Zbornik 3. IRDO Konference o družbeni odgovornosti*. Maribor: IRDO Inštitut za razvoj družbene odgovornosti. Na CD.
35. Hrast, A., M. Mulej in J. Knez-Riedl uredniki (2006). *Družbena odgovornost in izzivi časa 2006*. Maribor: IRDO Inštitut za razvoj družbene odgovornosti, Na CD.
36. Hrast, A., M. Mulej in J. Knez-Riedl uredniki (2007). *Družbena odgovornost 2007*. Maribor: IRDO Inštitut za razvoj družbene odgovornosti. Na CD.
37. Johnson, G. in K. Scholes (1997). *Exploring Corporate Strategy*. Hertfordshire: Prentice Hall Europe.
38. Klein, N. (2009). *Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Kanadski izvirnik: 2007.
39. Knez Riedl, J. (2007a). Kako DOP povečuje konkurenčnost. V: *Projekt CSR – Code to Smart Reality*, Maribor: GZS-OZ.

40. Knez-Riedl, J. (2002). Družbena odgovornost malih in srednje velikih podjetij. V: *Slovenski podjetniški observatorij 2002*, ur. M. Rebernik idr. 2. del, 91–112.
41. Knez-Riedl, J. (2003a). Corporate social responsibility and communication with external community = Korporacijska društvena odgovornost i komuniciranje sa vanjskim okruženjem. *Informatologia*, 36, (3): 166–172.
42. Knez-Riedl, J. (2003b). Social responsibility of a family business. *MER, Rev. manag. razvoj*, 5 (2): 90–99.
43. Knez-Riedl, J. (2003c). Corporate social responsibility and holistic analysis. V: *IDIMT-2003: Proceedings, (Schriftenreihe Informatik, Bd 9)*, ur. G. Chroust in Ch. Hofer. Linz: Universitätsverlag R. Trauner, 187–198.
44. Knez-Riedl, J. (2004). Slovenian SMEs: from the environmental responsibility to corporate social responsibility. V: *An enterprise odyssey: building competitive advantage. (Zagreb International Review of Economics & Business)*, ur. S. K. Sharma. 127–139.
45. Knez-Riedl, J. (2006c). Družbena odgovornost in univerza. V: Hrast, A. idr., omenjeno tu.
46. Knez-Riedl, J. (2007b). Družbena odgovornost podjetja in evropski strateški dokumenti, *Projekt CSR – Code to Smart Reality*. Maribor: GZS OZ Maribor.
47. Knez-Riedl, J. (2007c). Obvladovanje celovite (družbene) odgovornosti. *Razgledi MBA*, 12 [i.e. 13], 1/2, 37–43.
48. Knez-Riedl, J., Hrast, A. (2006a). Managing corporate social responsibility (CSR): a case of multiple benefits of socially responsible behaviour of a firm. V: *Cybernetics and systems 2006: proceedings of the Eighteenth European Meeting on Cybernetics and Systems Research*, ur. R. Trappl. Vienna: Austrian Society for Cybernetic Studies, 405–409.
49. Knez-Riedl, J., M. Mulej in R. G. Dyck, (2006b): Corporate Social Responsibility from the Viewpoint of Systems Thinking. *Kybernetes* 35, (3/4): 441–460.
50. Kovač, B. (2008). Finančna kriza: *Kapitalizem je postal žrtev svojega uspeha. Krizo je ponovno povzročila filozofija prostega trga*. Dosegljivo: <http://juregrm.blogspot.com/2008/04/finanna-kriza-dr-b-kova.html>. 5.4.2008.
51. Lahovnik, M. (2008). Družbena odgovornost kot dejavnik korporacijskega upravljanja podjetij v Sloveniji. *Naše gospodarstvo* 54 (5/6): 10–21.
52. Lajh, O. (2007). Globalna finančna kriza: Kako se pripraviti? Dosegljivo: <http://www.revijakapital.com/kapital/poslovnefinance.php?idclanka=5038>
53. Lesar, I. (2002). *Med iskanjem smisla in izbiro smisla*. Ljubljana: Inštitut za psihologijo osebnosti.
54. Martin, J. (2001). *Organizational Behaviour*. London: Thompson Learning.
55. Mautner, T. (1995). *A dictionary of philosophy*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
56. Mrak, M. (2008). Dosedanje ukrepanje za obvladovanje finančne krize in osnovne usmeritve za njeno sistemsko reševanje. V: *Globalna finančna kriza in eko strategije podjetij: dopolnjevanje in nasprotovanje?*, ur. J. Prašnikar in A. Cirman. Časnik Finance, 69–83.
57. Mulej M. in D. Prosenak, D. (2007). Družba in gospodarstvo z etiko družbene odgovornosti – možna peta faza družbeno-gospodarskega razvoja? V: Hrast et al, editors. 2007 v tu omenjenem viru.
58. Mulej, M. (1974). Dialektična teorija sistemov in ljudski reki. *Naše gospodarstvo* 21 (3/4): 207–212.
59. Mulej, M. (1975): *Osnove dialektične teorije sistemov*. Lecture notes. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za telesno kulturo, Ljubljana.
60. Mulej, M. (1979): *Ustvarjalno delo in dialektična teorija sistemov*. Razvojni center. Celje.
61. Mulej, M. (2004): *Entrepreneurship Experience In Slovenia / Yugoslavia Before The Break Of Communism In Europe*. (For the Course: »International Entrepreneurship – Poland, Slovenia and Austria«, contribution as a visiting professor, University of Klagenfurt, October, 2004). E-book na spletni strani.
62. Mulej, M. (2006). Zakaj v Sloveniji še ni dovolj inoviranja – gospodarsko in kulturno razvojni razlogi = Why Slovenia has not reached a sufficient level of innovation - reasons of economic and cultural development. *Naše gospodarstvo* 52 (3/4): 39–48.
63. Mulej, M. (2007a). Systems theory: a worldview and/or a methodology aimed at requisite holism/realism of humans' thinking, decisions and action. *Syst. res. behav. sci*, 24 (3): 347–357.
64. Mulej, M. (2007b): *Inoviranje navad države in manjših podjetij z invencijami iz raziskovalnih organizacij*. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za management.
65. Mulej, M. (2008b). Družbena odgovornost in ekonomska teorija Adama Smitha. V tisku.
66. Mulej, M. (2009). Lack of requisitely holistic thinking and action – a reason for products to not become winners. prispevek za konferenco PODIM 2009. V tisku.
67. Mulej, M. (1992). Programski vidiki managementa. Področje 5. Maribor: UM, Ekonomsko-poslovna fakulteta.
68. Mulej, M. in A. Hrast. (2008). Družbena odgovornost podjetij. V: *Skupaj smo močnejši, Zbornik 2. konference nevladnih organizacij Podravja*. Regionalno stičišče Podravja: 41–52.
69. Mulej, M. in S. Kajzer (1998). Tehnološki razvoj in etika soodvisnosti. *Raziskovalec*, Vol. 28, 1.

70. Mulej, M. in S. Kajzer (1998a). Ethic of interdependence and the law of requisite holism. V: *STIQE '98*, ur. M. Rebernik in M. Mulej. Maribor: ISRUM. 56–67.
71. Mulej, M., Hrast, A. in D. Prosenak. (2008). A good future – by social responsibility, not technology alone. V: *Managing the unmanageable / 16th Interdisciplinary Information Management Talks*, September 10–12, 2008, Jindřichův Hradec, Czech Republic. – Linz: Universitätsverlag R. Trauner, cop. 2008. – (Schriftenreihe Informatik ; Bd. 25). 177–187.
72. Mulej, M., S. Božičnik, Z. Ženko in V. Potočan. (2009). Nujnost in zapletenost ustvarjalnega sodelovanja za inoviranje in pot iz krize 2008. Prispevek za konferenco IRDO 2009. V tisku.
73. Mulej, Matjaž in drugi (2008). *Invencijsko-inovacijski management z uporabo dialektične teorije sistemov (podlaga za uresničitev ciljev evropske unije glede inoviranja)*. Ljubljana: Inštitut za inovacije in tehnologijo Korona Plus d.o.o.
74. Mulej, Matjaž in soavtorji (2000). *Dialektična in druge mehkosistemske teorije: (podlage za celovitost in uspeh managementa)*. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
75. Musek, J. (1998). *Človek celostno bitje*. Ljubljana: Educy, Inštitut za psihologijo osebnosti.
76. Musek, J. (1999). *Psihološki modeli in teorije osebnosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
77. Neumann, E. (2001). *Ustvarjalni človek*. Ljubljana: Študentska založba.
78. Nickels, W. G. in M. Burk Wood (1997): *Marketing: Relationships, Quality, Value*. New York: Worth Publishers Inc.
79. Nixon, B. (2004). *Speaking Plainly – A New Agenda for the 21st Century*. V: Crowther idr., uredniki, omenjeno tu (2004b).
80. Nordström, Kjell A. in J. Ridderstråle. (2001). *Ta nori posel – Funky business, ko zaigra talent, kapital pleše*. Ljubljana: GV založba.
81. Petzinger, T. (2000). *The New Pioneers. The Men and Women Who Are Transforming the Workplace and the Marketplace*. New York: A Touchstone Book, Simon & Schusters.
82. Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Basics Books.
83. Prašnikar, J. in Cirman, A. (ur.) (2008). *Globalna finančna kriza in eko strategije podjetij: dopolnjevanje in nasprotovanje?* Časnik Finance.
84. Prosenak, D. & Mulej, M. (2007). How can marketing contribute to increase of well-being in transitional (and other) societies?. *Ist International Scientific Marketing Theory Challenges in Transitional Societies Conference*. Uredila: Snoj, B. & Milfelner, B. Maribor, 20.–21. septembra. Maribor: University of Maribor, Faculty of Economics and Business. 127–133.
85. Prosenak, D. in M. Mulej (2008). O celovitosti in uporabnosti obstoječega koncepta družbene odgovornosti poslovanja = About holism and applicability of the existing concept of corporate social responsibility (CSR). *Naše gospodarstvo* 54 (3/4): 10–21.
86. Prosenak, D., M. Mulej in B. Snoj (2008). »A requisitely holistic approach to marketing in terms of social well-being«, *Kybernetes*. 37 (9/10): 1508–1529.
87. Quinn, F. (2006). *Crowning the Customer. How to Become Customer-Driven. 10. revidirana izdaja*. Dublin: The O'Brien Press.
88. Rant, V. (2008). Anatomija globalne finančne krize. V: *Globalna finančna kriza in eko strategije podjetij: dopolnjevanje in nasprotovanje?*, ur. J. Prašnikar in A. Cirman. Časnik Finance, 55–67.
89. Rebernik, M., J. Knez-Riedl, D. Močnik, K. Širec Rantaša, M. Rus, T. Krošlin (2002). *Slovenski podjetniški observatorij 2002 – 2.del. Družbena odgovornost malih in srednjih podjetij*. Maribor: EPF, Inštitut za podjetništvo in management malih podjetij.
90. Rozman, R. in J. Kovač, urednika (2006). *Družbena odgovornost in etika v organizacijah. Proceedings of the 7th scientific conference on organisation. (In Slovenian)*. Kranj: Univerza v Mariboru, Fakulteta za organizacijske vede in Zveza organizatorjev Slovenije; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta.
91. Schwartz, S. M. in A. B. Carroll (2003). *Corporate social responsibility: A three domain approach*. Business Ethics Quarterly.
92. Soros, G. (2002, 2005). *George Soros -- On Globalization*. New York: Public Affairs/Perseus.
93. Sruck, Vlado. (1995). *Filozofija*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
94. Štefančič, M. (2008): Diktatura šoka. *Mladina*. Dosegljivo na http://www.mladina.si/tehdnik/200801/clanek/nar-tema--marcel_stefancic_jr/. [19. 3. 2009]
95. Steiner, G. A. in J. F. Steiner (2003). *Business, Government and Society: A Managerial Perspective, Text and Cases, Tenth edition*. New York: McGraw-Hill.
96. Stern, N. (2006). *The Stern Review. The economics of climate change*. [online]. Dosegljivo na: http://www.hm-treasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_economics_climate_change/sternreview_index.cfm [11. 3. 2007].
97. Stern, N. (2007). interviewed by M. Stein: Special Report. The Climate Change, The Economic Argument. *Research*eu*, 52, June, 14–15.

98. Stiglitz, J. (2006). *Making Globalization Work*. New York: W. W. Norton.
99. Stiglitz, J. (Oct. 30, 2007), »Bleakonomics« (A review of Naomi Klein's *The Shock Doctrine*), *The New York Times Book Review*.
100. Štoka Debevec, M. (2008). Pregled dogajanj na področju družbene odgovornosti v Evropski uniji, v: Hrast idr., *Prispevki družbene odgovornosti k dolgoročni uspešnosti vseh udeležencev na trgu*. Maribor. Omenjeno tu.
101. Toplak, C. in I. Šumi (2009). Kriza je res priložnost, a ne za nakup poceni delnic. *Le Monde diplomatique, priloga Dela*. Februar 2009, str. 3-4.
102. Toth, G. (2008). *Resnično odgovorno podjetje*. Ljubljana: GV Založba.
103. Treven, S. in Mulej M. (2005a). Sistemski pristop k obvladovanju raznolikosti zaposlenih v globalnem okolju. *Organizacija*, 38(7), sept. 2005: 321-329.
104. Treven, S. in Mulej, M. (2005b). Teorija sistemov, inovativna družba in management stresa v delovnem okolju. *Naše gospodarstvo*. 51 (3/4): 56-63.
105. Waddock, S. and C. Bodwell (2007). *Total Responsibility Management*. Sheffield: Greenleaf Publishing Limited.
106. Ženko, Z. (2007). What can we learn from more developed management models of USA and Japan?. V: *The fusion of economic culture in the context of market economy. Volume 3*. Uredil: Strovsky, L. Jekaterinburg: Federal Education Agency: The Urals State Technical University – UPI, 2007, vol. 3, 150-156.